

Egy reformátor Jézus lábnyomában: Sebastian Castellio

Hogy mit gondoltak azok, akik elégettettek eretnekeket, az ismert; meg akarták óvni a kereszténységet annak pestisétől, és elvitatták az eretnekektől a létezés jogát. Néhány nyilatkozat azt is tanúsítja, mit éreztek azok a keresztények, akiknek magukra kellett venniük a kivégzés nehéz sorsát, amit nehéz szavakkal kifejezni. De mit éreztek azok az emberek, akik körülálltak egy autodafét, és végignézték az elégetést? Ebből a névtelen tömegből kiválik *Sebastian Castellio*, és bepillantást nyújt ama bámészkodó nézők belsejébe. Huszonöt évesként szinte megbabonázottan vett részt egy kivégzésen Lyonban, 1540 januárjában, és egy pillanatra sem fordította el fejét a félelmetes folyamattól. Nem a zabolátlan szenzációvágy okozta, hogy ott legyen ennek az eretnekegetésnek az utolsó pillanatáig. Valami mélyebb „muszáj” kényszerítette őt arra, hogy mereven nézze a máglyát: megérintette az áldozat halált megvető bátorsága, és megremítette a hóhérok kegyetlensége. Az élmény *lelke mélyéig megrendítette* Castelliót, és örökre kivetette a pályájáról. A benyomás olyan erős volt, hogy nem tudott megbirkózni vele. Éjjel-nappal üldözték a látottak. Soha többé nem szabadult az elmondhatatlan kín látványától. Zavarodott emberként hagyta el a helyszínt; képtelen volt felfogni, hogy keresztények élő testtel megégethettek egy embert.

Minden élménnyel kapcsolatban döntő jelentőségű, hogyan dolgozza föl az ember: vajon az megmarad-e az érdekességek területén, vagy elkezd-e komolyan beleakaszkodni a lelkébe. Castellio a lehető legerősebben utánagondolt a történeteknek, s ez arra ösztönözte, hogy búcsút mondjon a felszínes önfeledtségnek, és *megkeresse a saját útját*. Az első hatás a katolicizmustól való elfordulása volt. Nem volt képes többé igaznak tartani azt a vallást, amely ilyen eszközökkel próbálta megtartani a hatalmat. Menekültként hagyta el Franciaországot, hogy a reformáció felé forduljon. Genfben egy ideig együttműködött Kálvinnal, és igen bátran viselkedett a pestis kitérésékor. Ám hamarosan olyan véleménykülönbségekbe ütközött a reformátorral, amelyek arra indították, hogy elhagyja genfi tanulóhelyét. Inkább nyomdai korrektorként, majd a bázeli egyetem lektoraként tartotta el szűkösen a családját, hogy ne kelljen idegen vélemény előtt meghajolnia.

Lényegéből fakadóan független ember volt, aki semmilyen irányzatnak sem tudta elkötelezni magát. Már az is olyan embernek mutatja Castelliót, akinek a megvesztegethetetlenségét semmi sem képes megtevésztetni, hogy *nagyra becsülte az értelmet* „mint Isten tulajdonképpeni leányát”. Számára az értelem „Isten örök kinyilatkoztatása” volt, amely „régebbi és megbízhatóbb, mint az Írások és a rítusok”. Az értelmet nem szabad ócsárolni, különösen azért sem, mert a lelkiismeret is csupán az értelem másik formája. A rációnak ez a 16. században szokatlan felfogása mozgatta Castelliót filológiai foglalkozásában is. Bibliafordításában érvé-

nyesítette kritikus belátásait. Hamis olvasatokra bukkan a héber szövegben, és véleménye szerint ezeket megfelelő következtetések segítségével helyesbíteni kell. Ezt a manapság minden további nélkül elismert felfogást akkoriban hallatlan újításnak érezték, mivel ezáltal napvilágra került a sugalmazás egyházi tanának tarthatatlansága. Ezzel a szabad hozzáállásával Castellio bizonyította független gondolkodását, amelyet semmilyen áthagyományozott elképzelés sem tudott megtevésztetni. Helyesnek fölismert belátásait nyíltan képviselte, és ettől semmilyen tekintély nem tudta eltántorítani. Már korán hitet tett a mellett az alapelv mellett, hogy „az igazság barátja nem a tömegnek engedelmeskedik, hanem az igazságnak”.

Ez a függetlenség az eretnekség gyanújába keverte Castelliót. A szó szigorú értelmében véve biztosan nem volt eretnek, mégis oly módon járult hozzá az eretnektémához, hogy tisztelettel meg kell emlékezni róla. Amikor a protestantizmus szintén elkezdte üldözni az eretnekeket, és Genfben fellobbant Szervét máglyája, a lyoni élmény ismét dolgozni kezdett Castellióban, és állásfoglalásra készítette. Úgy érezte, *lelkiismerete kényszeríti arra*, hogy tiltakozék ellene, és e tette miatt megérdemli, hogy tisztelettel említsük meg nevét a keresztény szellemtörténetben. Noha manapság csaknem magától értetődőnek tűnik, amit mondott, ellenvetése abban a korban minden más volt, csak

banális nem, különben kortársai nem védekeztek volna annyira ellene.

Nem Castellio volt az első, aki fellépett a félelmetes eretnekegetések ellen; mások is arra a felismerésre jutottak, amely tudatosította bennük az eretnekek megölése és a kereszténység összeegyeztethetetlenségét – de amazoknak az elutasító szavai szörványos kijelentések maradtak, amelyeknek alkalmi jellegük miatt nem jutott döntő súly. *Castellio összegyűjtötte* mindezen megnyilatkozásokat, és az eretneküldözéssel szembeni elvi támadással egyesítette őket, olyan töménységgel, hogy nehezen lehetett neki ellentmondani. E támadás jelentőségét lényegesen növelte még, hogy Castellio esetében ez nem a vallási kérdések iránti közömbösségből következett, amint az később gyakran történt. Tiltakozása vallási lelkiismeretéből fakadt, és Castellio egész személyisége alapján véve nem volt más, mint egyetlen, soha el nem halkuló felkiáltás: „En nem úgy beszélek, mint egy Isten által küldött próféta, hanem úgy, mint a nép egy tagja, aki megveti a veszekedést és a viszálykodást, és szívesebben látná, ha a vallás inkább a szívet által működne, mint viták által, inkább szívből fakadó jámborságban nyilvánulna meg, mint külsőséges gyakorlatokban.” Tekintettel az elharapózó eretneküldözésre, Castellio nem tehetett mást, mint hogy az iszonyat felkiáltásával riadóztassa kortársait – ha hallgatásával nem akart büntárrá válni. De Castellio nem elégedett meg azzal, hogy csupán belekiáltssa a világba felháborodását, inkább az volt a szándéka, hogy óvását egy sor

vallási megfontolással támassza alá, amelyek nagyobb nyomatékot adnak annak.

Első megfontolását ennek a problémának szentelte: **Mi az, hogy eretnek?** Az egész világ eretnekekről beszél, megveti őket, és rájuk gondolva keresztet vet, mintha azok a Gonosz megtestesülései lennének. De tulajdonképpen mi az, hogy valaki eretnek, milyen alkátúnak kell lennie valakinek, és mit kellett tennie ahhoz, hogy találó legyen rá ez a megnevezés? Nem könnyű válaszolni erre, ha nem akarunk megelégedni egy üres jelszóval. A Biblia cserbenhagy minket, mert nem magyarázza meg közelebbről e kifejezést, amely az Ószövetségben inkább a káromlót jelenti. Castellio sejteni kezdte, hogy nem mindenki eretnek, akit vádlói a lehető legkészségesebben ezzel az akkoriban borzongatóan hangzó névvel illetnek. Hosszú gondolkodás után ezt a feleletet adta a kérdésre: „Arra nézve, hogy ki az eretnek, szorgalmas kutatás után nem jutottam más eredményre, mint hogy éppen mindazokat szoktuk eretneknek taksálni, *akiknek más a véleményük, mint nekünk.*”

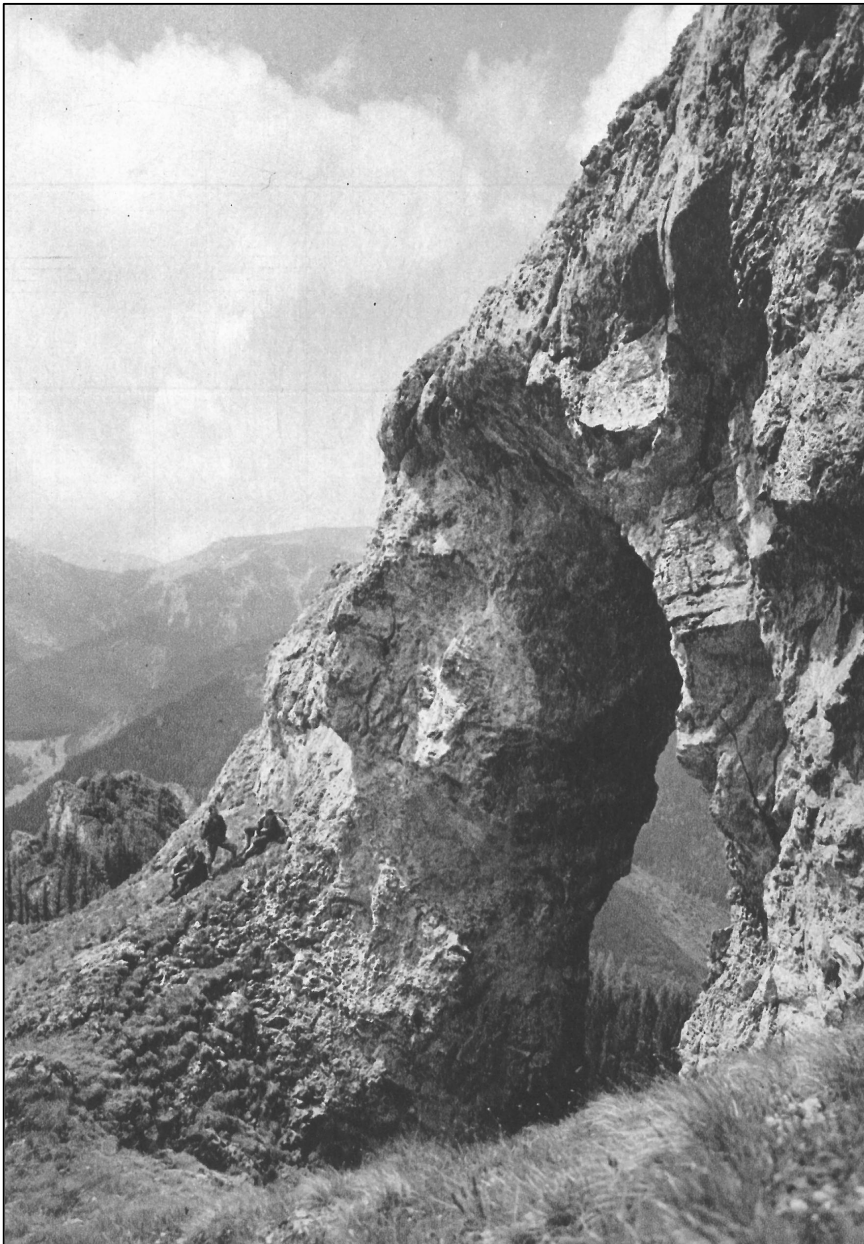
Micsoda meghökkentő megállapítás! Vagy azt akar-ná valaki ellene vetni, hogy tisztán formális természetű? Nem, nagyon is helyes, sőt meglepően helyes, és egy-

szerűségében Kolumbusz tojásának tűnik. Az eretnek fogalmát nem lehet tartalmilag meghatározni, mivel annak sajátossága évszázadról évszázadra változik. Nem abszolút, hanem viszonylagos fogalom, amely minden korban és minden vallásban más formát ölt. Mindeneke-lőtt kiválóan alkalmas gúnynévnek, és a keresztények bőségesen éltek ezzel a lehetőséggel. Telitalálat volt, amikor Castellio azt mondta, hogy az emberek azokat nevezik eretnekeknek, akik valamilyen vallási kérdésben más nézeten vannak, mint ők maguk. Ez a mondat megérdemli, hogy örök időkre fennmaradjon. A vallási nézetek különbözősége bosszantja az embert, és sokkal könnyebb az „eretnek” megjegyzéssel elintézni másokat, mint komolyan megbeszélni velük a dolgot. Castellio eretnek-meghatározása feltárja azt a szellemi csalást, amelyet az emberek évszázadokon át elkövettek.

Castellio *második* megfontolása ezzel a problémával foglalkozik: **Szabad-e üldözni az eretnekeket?** Ezt a kérdésfeltevést Castellio még annak a jelentős könyvnek a címe-ként is alkalmazta, amelyet *Martin Bellius* álne-ven adott ki. Sokáig, félelmetesen sokáig tartott, amíg egy keresztény végre föltette ezt az eretneküldözés er-kölcsi megengedettségére vonatkozó kérdést, és nehéz kifejezni azt az érzést, amely Castellio fejtegetéseinek olvasásakor eltölti az embert.

Az égető kérdéssel megcímezett könyv Castellio válasza volt Szervét megégetésére, és súlyos csapást jelentett Kálvin számára, sok munkát adva neki. Castellio ebben a könyvben tekintélyes számú mon-dást gyűjtött össze Erasmustól, Lut-hertől, Ágostontól stb., s azok mind nemmel válaszoltak a címben feltett kérdésre. Castellio véleménye sze-rint soha nem szabad üldözni embe-reket azért, mert vallási szempontból más nézetet képviselnek, mint amelynek mi hódolunk. A hit miatti üldözés vallásellenes dolog, kivált azért, mert Isten minden ember üd-vösségét akarja, és senkit sem terem-tett a kárhozatra, amint ezt Castellio kifejezetten Kálvin predes-tinációs [„elve elrendelés”] tana elleni éllel kifejti. Élesen szembe-fordul a keresztények között elter-jedt ítélkezési szenvedéllyel, mivel ebből csak baj származhat. „Ne ítéljük el egymást, hanem ha tanu-ltabbak vagyunk, akkor legyünk jobbak és irgalmasabbak is! Mert bizonyos, hogy minél jobban ismeri valaki az igazságot, annál kevésbé hajlik arra, hogy másokat elítéljen, amint ezt Krisztus és az apostolok példája mutatja. Ha megvizsgálom magamat, akkor azt látom, hogy bűneim oly nagyok és oly számosak, hogy nem hinném, megbocsátáshoz juthatnék Istentől, ha másokat el akarnék ítélni.”

Castellio újszövetségi érvelése szerint minden üldözést keresztényi-etlennek kell minősíteni, mivel szükségképpen az az eretnekek megsemmisítésével végződik: „Nem

abszurd dolog-e földi feyvert alkalmazni egy szellemi harcban?”, kérdezi Castellio, és kényszerítve látja magát a megszegényítő, de nem fölösleges intelemre: „A keresztény tanítóhivatalnak nem szabad hóhérvivatalnak lennie.” Förtelmes tévedés Krisztus iránti vakbuzgóságból kitépni az állítólagos konkolyt, amelyre vonatkozóan az Úr kifejezetten megparancsolta, hogy meg kell hagyni az aratásig.

Castellio nem hűvös tudományossággal írja fejtegetéseit; minden sorából érződik a belső részvét. Ennek a lelki érdekltségnek a végső fokozása ebben a tömör megfogalmazásban található: „Egy embert megölni nem azt jelenti, hogy egy tant megvédeni”, hanem azt, hogy egy embert megölni.” Ebből a cáfolhatatlan megállapításból a lyoni autodafé szemtanúja szól, aki többé nem tudta elfelejteni ottani benyomását. Azáltal, hogy ezt az eljárást egyértelműen gyilkosságnak minősíti, visszahívja a teológusokat az eretnekek megsemmisítésének háborzongató tévútjáról! Noha az eretnekbírák azt állítják, hogy számukra az igazságról van szó, Castellio ezt szofisztikus kibúvónak tekinti azzal, hogy tántoríthatatlanul ragaszkodik az „öls” megnevezéshez. Igazi nevének nevezte a gyereket, és ez még ma sem idejémtúlt.

Harmadik megfontolásként Castellio ezt a kérdést bocsátja vitára: **Mit tenne Krisztus, ha itt lenne?** Egyszerűségében is megragadó megfontolás. És jaj annak a kereszténynek, aki azt hiszi, hogy mint naivitást elvetetheti. A keresztény számára ténylegesen az a mértékadó, mit tenne Krisztus, és hallgatólagosan újból és újból föl kell tennie magának ezt a kérdést. Nos, senki sem mondhatja: Krisztus azt tanította, hogy bizonyos embereket meg kell égetni. Ellenkezőleg, az Úr azt akarta: azon fáradozzunk, hogy tisztán éljünk, avagy Castellio kifejezésével: felöltjük a fehér ruhát. „Krisztus azt kívánta meg tőlünk, hogy felöltjük a tiszta és szent élet ruháját. De mi foglalkoztatja a mi gondolatainkat? Nem csupán a Krisztushoz vezető útról disputálunk, hanem az ő Istenhez, az Atyához fűződő kapcsolatáról, a Szentháromságról, a predestinációról, a szabad akaratról, Isten természetéről, az angyalokról, a lélek halál utáni állapotáról – egy csomó olyan dologról, amely nem lényeges az üdvösséghez.”

De nem elég, hogy a keresztények olyan kérdésekkel foglalkoznak, amelyek eltérítik őket a kívánatos fáradozástól, ráadásul még meg is akadályoznak másokat abban, hogy azt tegyék. „Ha az egyik iparkodik megszerzeni magának a fehér ruhát, azaz erősen törekszik szent és igaz életre, akkor a többiek egybehangzóan mind rátámadnak, különösen akkor, ha az illető valamely pontban nincs teljesen azonos véleményen velük.” A fehér ruha, amely Castellio számára oly fontos volt, határozottan különbözik a vérvörös máglyáktól, amelyekkel a keresztények illetéktelenül foglalatoskodtak.

Castellio számára az volt a legrosszabb, hogy a hitelenség e tette fölé Krisztus köntösét terítették. Iszonytában Castellio torkából ez a kiáltás szakadt fel: „Ó Krisztus, látod ezeket a dolgokat? Ilyen totálisan mássá lettél, mint egykor voltál, ilyen kegyetlen és önmagadnak ellentmondó? Amikor még a földön voltál, nem volt nálad szelidebb, gyengédebb, békülékenyebb; mint a bárány a nyírója előtt, egy hangot sem adtál ki, pedig ütlegeltek és leköpdöstek. Most teljesen megváltoztál? Megesketlek Atyád szent nevére: Valóban azt parancsolod-e, hogy akik másként fogják föl parancsaidat és útmutatásaidat, mint ahogyan mestereink követelik, azokat víz alá kell meríteni, botütésekkel a csontjukig hatolóan kell marcangolni őket, aztán sóval behinteni, gyenge tűzön sütni, és minden lehetséges halálos kínnal

addig gyötörni, amíg csak lehetséges? Ó Krisztus, te megparancsolod és jóváhagyod ezeket a dolgokat? Akik bemutatják ezeket az áldozatokat, azok tényleg a te képviselőid ebben a mészárosmunkában?”

Olyan férfiként, aki merete használni az esztét, Castellio kérlelhetetlenül **ezt a következtetést vont a le** hármas megfontolásából: A keresztények kölcsönös türelemre vannak kötelezve. Am egyesek nem riadtak vissza attól, hogy a testvéri türelmet olyan gyengeséggé gúnyolják ki, mint ami relativista életszemlélethez vezet. Tekintettel azonban arra a könny- és vértengerre, amelyet a keresztények az eretnekegetésekkel okoztak, az ilyen felelőtlen kijelentés Krisztus újabb kigúnyolásaként hat.

Castellio *Szabad-e üldözni az eretnekeket?* című könyve egyike a **lelkiismereti szabadság** első kiáltványainak, és dokumentumértéke van. Elvi síkon fogalmazta meg a tolerancia törvényét. Jelszava a türelem, nem az elítélés. Véget kell vetni az egyházi átkoknak, a száműzésnek, a bebörtönzésnek és a máglyáknak, mert mindezek a kereszténység arcára mért ökolcsapások. Nem viselheti a keresztény nevet az, aki nem kész a szelidségre és a gyengeségre. A kereszténynek el kell viselnie a másikat, mert ezt követeli a szeretet parancsa, amelynek teljesen komolyan vételét Castellio a legkényelmetlenebb helyzetekben is megkívánja. Az ember nem szeretheti felebarátját úgy, mint önmagát, ha annak eltérő vallási véleménye miatt gyűlöli őt. A teológusoknak az „egészséges tanítás” iránti buzgalma helyébe a keresztény szeretetnek kell lépnie, amelynek erejében az egyik a másik terhét hordozza. „Ó, az ő egészséges tanításuk! Az ítélet napján Krisztus hogy meg fogja vetni, ezt az ’egészséges tanítást’”, írja Castellio. Számára a szeretet nem érzelmi élmény volt, hanem olyan vallási magatartás, amelyet maradandóság illet meg, és amelynek éppen a vallásilag másként gondolkodókkal kapcsolatos beállítottságban kell kiállnia a valóság próbáját. **A szeretet mint a kereszténység igazi lényege** – Castellio ezzel a belátással koronázza meg nagy-nagy hozzájárulását az eretnekproblémához. Ha Castellio nem volt is kiemelkedő nagyság a szellem birodalmában, mégiscsak különös, hogy ez az egyszerű keresztény mennyivel közelebb áll hozzánk, mint a szellemi hősök, akik a maguk jelentős formátumával elfelejtették, melyik a legfőbb parancs.

Ennek a megkapó tiltakozásnak azonban igen csekély eredménye volt. Castellio kiáltása elhalt korának teológiai zajában, meg sem hallották. A teológusok számára felfoghatatlannak tűnt, hogy az eltérő vallási nézeteket meg kellene tűrni, és a lehető legnagyobb értetlenséggel viszonyultak Castellio könyvéhez. *Theodor Beza*, Kálvin követője és munkatársa (a Szervet elleni per egyik ideológusa) „ördögi tanításnak” nevezte a tolerancia követelményét. Minden megtettek annak érdekében, hogy amilyen gyorsan csak lehet, elfelejtsék Castelliót. E kárhóztatás és hatástalanság ellenére a lyoni autodafé nézője mondta ki a döntő ítéletet ebben az ügyben. Az Újszövetség szellemének az felel meg, amit Castellio mondott, nem pedig az, amit az ellenfelei. Az ő nézete az a végérvényes kijelentés, amelyet az evangélium alapján az eretnekproblémáról el kell mondanani, és amely **az örökkévalóságban majd megkapja igazolását**.

Walter Nigg

Forrás: Walter Nigg, *Das Buch der Ketzer*, Zürich 1986, 417-424. – *Ld. még a 2017. októberi számunk 8. lapján közölt cikket!*